

Wojciech Jaworski
Sosnowiec

STOWARZYSZENIA POMOCY DZIECIOM W KRÓLESTWIE POLSKIM (1884–1914)

Tradycyjnie pomoc materialną ludności niesły parafie Kościołów chrześcijańskich i gminy żydowskie. Przemiany społeczno-gospodarcze w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w. spowodowały silną polaryzację majątkową społeczeństwa. Stale rosła liczba ubogich, szczególnie w miastach przemysłowych wśród przybyłej do nich ludności ze wsi w poszukiwaniu pracy. Parafie i ówczesne okręgi bożnicze nie były w stanie udzielać pomocy w pożądanym zakresie w większych miastach ze względu na liczbę biednych. Sytuacja wymusiła powstanie wyspecjalizowanych organizacji. Artykuł pomija organizacje pomocy materialnej uczniom¹.

Stowarzyszenia pomocy dzieciom w Królestwie Polskim nie były dotychczas przedmiotem samodzielnych opracowań. Wzmiankowali je: Kazimierz Badziak i Jacek Walicki², Michał Hanecki³ oraz Elżbieta Mazur⁴.

Po upadku powstania styczniowego administracja państwowa prowadziła wobec prób tworzenia organizacji społecznych w Królestwie Polskim politykę ograniczania. Została ona wzmocniona w okresie reakcyjnych rządów cesarza Aleksandra III (1881–1894). W pierwszym okresie panowania Mikołaja II (1894–1905) władze państwowe wprowadziły regulowanie legalizacji i zasad działalności formalnych struktur życia społecznego. Prawo legalizacji organizacji społecznych należało pierwotnie do cesarza, który upoważniał niekiedy jednorazowo w tym zakresie wybranych wyższych urzędników państwowych. Początkowo przy zatwierdzaniu ich statutów stosowano zasadę precedensu, zastępowaną stopniowo przez statuty wzorcowe dla poszczególnych typów organizacji opracowane przez urzędy centralne. Cesarz prze-

¹ W. Jaworski, *Towarzystwa pomocy materialnej uczniom i studentom w Królestwie Polskim (1881–1914)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 1–2 (207–208), s. 107–117.

² K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi do 1939 r.*, Łódź 2002.

³ M. Hanecki, *Z dziejów warszawskiej służby zdrowia w latach 1863–1900*, w: *Studia Warszawskie*, t. 2: *Warszawa powojstaniowa 1864–1918*, z. 1, red. S. Kalabiński, R. Kołodziejczyk, Warszawa 1968, s. 99–158.

⁴ E. Mazur, *Dobroczytność w Warszawie w XIX wieku*, Warszawa 1999.

kazywał stopniowo uprawnienia legalizacji właściwym ministrom, głównie spraw wewnętrznych. Do początku panowania Mikołaja II statuty wzorcowe były rzadko wykorzystywane. Po 1896 r. zmieniono w większości dawne i wprowadzono nowe statuty wzorcowe. Jednocześnie z prawa zatwierdzania poszczególnych typów organizacji społecznych rezygnowały urzędy centralne Cesarstwa Rosyjskiego na rzecz właściwych gubernatorów.

Wydany w następstwie wybuchu rewolucji manifest Mikołaja II z 17/30 października 1905 r. zapowiedział m.in. liberalizację życia społeczno-politycznego w Cesarstwie Rosyjskim, a tymczasowe przepisy o stowarzyszeniach i związkach z 4/17 marca 1906 r. ułatwiły zakładanie i funkcjonowanie organizacji społecznych. Przepisy te regulowały zasady legalizacji i działalności wszelkiego typu stowarzyszeń z wyjątkiem religijnych oraz prowadzących dochodową działalność gospodarczą. Prawo legalizacji organizacji przekazano powstałym na ich podstawie urzędom gubernialnym do spraw stowarzyszeń i związków. Istniała możliwość przyjęcia do wiadomości przez urząd faktu powstania organizacji lub zatwierdzenie statutu, co nadawało jej osobowość prawną.

Podstawowymi źródłami do ukazania dziejów stowarzyszeń pomocy dzieciom w Królestwie Polskim są akta archiwalne proveniencji państwowej. Stan zachowania źródeł archiwalnych determinuje możliwości ukazania tematu. Nie zachowały się akta wytworzone w byłych urzędach gubernialnych w Suwałkach, a szczątkowo w Płocku. Nie został dotychczas opracowany Wydział Administracyjny Rządu Gubernialnego Warszawskiego (1867–1915), co uniemożliwia pełne ukazanie problematyki do 1906 r. Średni stan zachowania prezentują akta wytworzone w urzędach gubernialnych w: Chełmie, Kaliszu, Kielcach, Łomży, Radomiu i Siedlcach, a najlepszy w Lublinie, Piotrkowie Trybunalskim i Warszawie po 1906 r. Ich uzupełnieniem jest szczątkowo zachowany zespół Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego (1874–1917), przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁵.

Szczególne zainteresowanie budził los najmłodszych. Z inicjatywy arystokratek oraz żon bankierów i fabrykantów powstało Towarzystwo Pomocy Biednym Matkom i Opieki nad Ich Dziećmi w Warszawie, którego statut zatwierdził cesarz 10/22 sierpnia 1884 r. Wśród założycielek i kierujących organizacją szczególną rolę odegrała Julia Górską⁶.

⁵ Źródła archiwalne do artykułu zgromadzone w części ze środków finansowych Komitetu Badań Naukowych w ramach projektu „Przemiany legalnego życia społecznego w Królestwie Polskim w latach 1864–1914” realizowanego w latach 1999–2002, grant nr 1 H01G 035 17. Wobec obowiązywania w Królestwie Kongresowym w badanym okresie kalendarza juliańskiego zastosowano podwójną datację, uwzględniając kalendarz gregoriański. Występujące nazwy miejscowości mają obecne brzmienie, a te, które nie były siedzibą władz gubernialnych lub powiatowych zostały uzupełnione o informację o położeniu w ówczesnym powiecie.

⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Warszawski Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń (dalej: WGUStow.), sygn. 390, 722; M. Hanecki, *Z dziejów*, s. 119, 122; E. Mazur, *Dobroczynność*, s. 30.

Od średniowiecza działały przy parafiach Kościołów chrześcijańskich przytulki zwane „szpitalami” dla ubogich ludzi starszych, chorych i sierot. Rosnące potrzeby spowodowały, że parafie nie były w stanie ich utrzymywać. Przytulki zaczęły zakładać towarzystwa charytatywne, w tym wyspecjalizowane. W 1897 r. powstało Towarzystwo Domu Dziecka dla Nieuleczalnie Chorych pod wezwaniem św. Stanisława Kostki w Warszawie⁷. Minister spraw wewnętrznych zatwierdził 23 września/5 października 1898 r. Ewangelicko-Augsburskie Towarzystwo Opieki nad Dziewczętami w Warszawie. Inicjatorem jego powstania był pastor Juliusz Bursche. Celem organizacji było prowadzenie sierocińca, przedszkola i biblioteki⁸. Opieką bez żadnych ograniczeń otaczało najmłodszych Towarzystwo Rypińskiej Ochronki dla Dzieci we wsi Piaski, zarejestrowane 7/20 marca 1902 r. przez generała-gubernatora warszawskiego⁹.

Poprawa zdrowia dzieci pochodzących z ubogich rodzin była celem Towarzystwa Kolonii Letnich w Warszawie, zatwierdzonego 11/23 marca 1897 r. przez ministra spraw wewnętrznych. Powstało ono z przekształcenia działającego od 1882 r. „komitetu” założonego przez lekarza dr. Stanisława Markiewicza, późniejszego wieloletniego prezesa zarządu tego towarzystwa. W latach 1899–1900 organizacja skupiała od 276 do 287 członków¹⁰.

Towarzystwo Opieki nad Biednymi Dziećmi w Zgierzu zostało zarejestrowane przez ministra spraw wewnętrznych 9/21 października 1900 r.¹¹

Z inicjatywy warszawsko-chełmskiego arcybiskupa Hieronima zalegalizowano 22 grudnia 1898 r./2 stycznia 1899 r. Prawosławne Towarzystwo Opiekuńcze przy Cerkwi Katedralnej pod wezwaniem Świętej Trójcy w Łomży. Jego celem było prowadzenie bezpłatnego przedszkola dla ubogich dzieci (ochronki). Arcybiskup stał na czele zarządu organizacji w 1912 r.¹² Z inicjatywy Rosjan zarejestrowano 13/26 lutego 1902 r. Towarzystwo Wsparcia Wychowania i Opieki nad Dziećmi w Warszawie, którego celem było prowadzenie przytulki dla dzieci. Jednak już w 1906 r. brak środków i mała liczba członków spowodowały, że organizacja uległa samolikwidacji, a dom dziecka przekazano prawdopodobnie Rosyjskiemu Towarzystwu Dobroczynności w Królestwie Polskim¹³. Najprawdopodobniej także Rosjanie byli założycielami Towarzystwa Wsparcia Wychowania i Ochrony Dzieci w Łodzi. Zostało ono zatwierdzone 25 września/8 października 1904 r. przez ministra spraw wewnętrznych¹⁴.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego (dalej: KGGW), sygn. 7616; M. Hanecki, *Z dziejów*, s. 122.

⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2339; E. Mazur, *Dobroczynność*, s. 31–32.

⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2803.

¹⁰ APW, WGUSow., sygn. 280; M. Hanecki, *Z dziejów*, s. 124–125.

¹¹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Rząd Gubernialny Piotrkowski-Kancelaria Prezydialna (dalej: RGP-KP), sygn. 294.

¹² AGAD, KGGW, sygn. 2803; Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego, sygn. 1033.

¹³ AGAD, KGGW, sygn. 7248.

¹⁴ APŁ, Rząd Gubernialny Piotrkowski-Wydział Administracyjny, sygn. 7021; APŁ, RGP-KP, sygn. 294.

Tymczasowe przepisy o stowarzyszeniach i związkach pozwalały na zmianę statutów organizacji społecznych zalegalizowanych wcześniej, którą formalnie usankcjonował ukaz Senatu Rządzącego z 13/26 czerwca 1906 r.¹⁵ Towarzystwo Kolonii Letnich w Warszawie próbowało bez powodzenia zmienić zgodnie z tymczasowymi przepisami swój statut w 1907 r.¹⁶

Z inicjatywy grupy polskich lekarzy i prawników zarejestrowano 4/17 października 1906 r. statut ogólnokrajowego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Warszawie. Jego celem była pomoc materialna dzieciom, kobietom w ciąży i karmiącym przez dostarczanie żywności, ubrania i obuwia, udzielanie bezpłatnych porad lekarskich, a także prowadzenie domów sierot i przedszkoli. Pierwszym prezesem zarządu organizacji wybrano lekarza dr. Juliana Gawrońskiego. Organizacja utworzyła oddziały na obszarze Kongresówki. Zalegalizowano je m.in. w: Będzinie 16/29 lipca 1911 r., Lubartowie 10/23 marca 1907 r., Łodzi – dwa 1/14 maja 1907 r. i 29 stycznia/11 lutego 1908 r., Siedlcach 10/23 lutego 1907 r., a także w osadach: Bolesław (powiat olkuski) 11/24 lutego 1908 r., Busko-Zdrój (powiat stopnicki) 10/23 czerwca 1914 r., Dąbrowa Górnicza (powiat będziński) listopad 1910 r., Głowno (powiat brzeziński) 10/23 lipca 1907 r., Iłża 9/22 lutego 1909 r., Kamienna (powiat konecki) 14/27 grudnia 1913 r., Niwka (powiat będziński) i Strzemieszyce Wielkie (powiat będziński) jednocześnie 12/25 września 1912 r., Raków (powiat częstochowski) 2/15 stycznia 1914 r., Ząbkowice (powiat będziński) 9/22 lutego 1908 r. oraz Zawiercie (powiat będziński) w kwietniu 1908 r. Oddziały skupiały głównie księży katolickich i ewangelickich, lekarzy, prawników oraz przedsiębiorców. W wielu miejscowościach członkami organizacji obok Polaków byli Niemcy i Żydzi. Przy oddziałach w Bolesławiu i Ząbkowicach otwarto ochronki, Dąbrowie Górniczej – przychodnię lekarską, a w Lubartowie i Siedlcach – domy sierot¹⁷.

W Warszawie powstały także inne organizacje wspierające najmłodszych. Polacy byli inicjatorami przyjęcia do wiadomości przez władze 29 maja/11 czerwca 1906 r. powstania Towarzystwa Ochronki i Opieki nad Biednymi Dziećmi i Młodzieżą. Jednak nie rozpoczęło ono działalności¹⁸. Z inicjatywy grupy dziennikarzy, nauczycieli, urzędników prywatnych i kupców pod przywództwem księżnej Marii Lubomirskiej doprowadzono do zarejestrowania 8/21 stycznia 1907 r. Towarzystwa Przytułków dla Biednych Dzieci i Opieki nad Nimi „Przytulisko Niedoli Dziecięcej”¹⁹. Towa-

¹⁵ APW, WGUSTow., sygn. 718.

¹⁶ Tamże, sygn. 280.

¹⁷ AGAD, KGGW, sygn. 7193; Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Rząd Gubernialny Kielecki, sygn. 6032, 6085, 6461; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Lubelski Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń, sygn. 139; APL, RGP-KP, sygn. 442; Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Urząd Gubernialny Radomski do spraw Stowarzyszeń i Związków (dalej: UGRStow.), sygn. 21.

¹⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2714, 7193; APW, WGUSTow., sygn. 33.

¹⁹ AGAD, KGGW, sygn. 7193, 7194.

rzystwo „Pomoc Sieroca” zalegalizowano 23 maja/5 czerwca 1907 r.²⁰ Działacz społeczny ks. Marceli Godlewski przy wsparciu szlachcianek założył Towarzystwo Przedszkola Dzieci Marii, którego celem było tworzenie przedszkoli, przytułków i czytelni. Jego członkami mogli być tylko rzymscy katolicy. Statut organizacji zatwierdzono 23 maja/5 czerwca 1907 r.²¹ Hrabia Roger Łubieński stał na czele grupy, która powołała do życia Kółko Założenia Ochronki dla Biednych Dzieci. Jego statut wpisano do rejestru 16/29 maja 1914 r. Miało ono prowadzić działalność na terenie guberni warszawskiej. Obok zakładania przedszkoli, zamierzano udzielać pomocy materialnej²².

W stolicy Kongresówki nie powiodły się Polakom jednak wszystkie próby założenia organizacji charytatywnych działających na rzecz najmłodszych. W latach 1910–1911 lekarze, prawnicy i nauczyciele chcieli utworzyć towarzystwo domu dziecka. Powodem braku zgody na jego legalizację był fakt, że pobyt miał być w nim dla części pensjonariuszy bezpłatny, a dla części płatny²³. W latach 1911–1912 dążono do powołania do życia kółka miłośników dzieci, które miało świadczyć pomoc materialną i moralną²⁴. Inicjatorami jego powstania byli działacze zdelegalizowanego Związku Katolickiego w Guberniach Królestwa Polskiego z hr. Juliuszem Ostrowskim. Fakt ten najprawdopodobniej wpłynął na to, że władze odmówiły w 1914 r. legalizacji kółka przy Jubileuszowym Przytułku Dziecięcym im. byłego arcybiskupa warszawskiego ks. Wincentego Teofila Chrościak-Popiela. Stowarzyszenie miało gromadzić środki na działalność placówki²⁵.

Także na prowincji Królestwa Kongresowego Polacy tworzyli organizacje dobroczynne działające na rzecz najmłodszych. Towarzystwo Ochronki dla Biednych Dzieci Wyznania Rzymskokatolickiego w Mariampolu zarejestrowano 13/26 września 1906 r.²⁶ Prawdopodobnie w 1907 r. powstało Towarzystwo Opieki nad Biednymi „Gniazdo” w Siedlcach, którego celem było utrzymanie istniejącego w mieście sierocińca²⁷. Przemysłowcy byli założycielami Towarzystwa Domu Opieki dla Biednych Dziewcząt Sierot „Sierocin” w osadzie Ożarów Mazowiecki (powiat błoński), którego statut zatwierdził 21 kwietnia/4 maja 1910 r. Zarząd Główny do spraw Gospodarki Lokalnej²⁸. Grupa mieszczan doprowadziła do zalegalizowania 15/28 czerwca 1911 r. Towarzystwa Opieki nad Dziećmi Bezdomnymi w Częstochowie. Jego pierwszym prezesem zarządu wybrano ks. Mieczysława Fulmana²⁹.

²⁰ Tamże, sygn. 7193.

²¹ Tamże.

²² APW, WGUStow., sygn. 1102.

²³ Tamże, sygn. 764.

²⁴ Tamże, sygn. 827.

²⁵ Tamże, sygn. 1057.

²⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2803.

²⁷ APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego, sygn. 1914:31st.II.

²⁸ APW, WGUStow., sygn. 998.

²⁹ APL, RGP-KP, sygn. 921.

Aptekarz, lekarze i prawnicy pod przywództwem ks. Karola Blizińskiego byli założycielami Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w osadzie Żyrardów (powiat błoński), zatwierdzonego 16/29 października 1913 r.³⁰

Wzorem działającej w Warszawie organizacji aptekarze i lekarze z żonami oraz urzędnicy państwowi utworzyli Towarzystwo Kolonii Letnich w Kielcach, które zostało zalegalizowane 26 lutego/10 marca 1910 r., a jego statut zatwierdzono 27 marca/9 kwietnia 1910 r. Celem organizacji było urządzenie wypoczynku dla chorych dzieci pochodzących z ubogich rodzin³¹.

Grupa kobiet chciała utworzyć w 1906 r. w osadzie Miłosna (powiat warszawski) towarzystwo pomocy biednym dzieciom więźniów politycznych. Władze uznały, że nie można legalizować organizacji charytatywnej adresowanej tylko do osób skazanych za przestępstwa wymierzone w interesy państwa i odmówiły prośbie³².

Obok Polaków tylko wyznawcy judaizmu w wielkich swych skupiskach wykazywali aktywność na polu pomocy dzieciom.

W Warszawie bankierzy, fabrykanci i kupcy doprowadzili do zalegalizowania 23 maja/5 czerwca 1907 r. Towarzystwa „Pomoc Sieroca”. Wkrótce po powstaniu utworzyło ono przytułek. Od 1910 r. zaczęto organizować kolonie letnie, a w latach 1910–1913 wzniesiono budynek sierocińca. Prezesami zarządu byli: prawnik Maksymilian Goldbaum (1910), Salomon Berkerman (1910–1911), Maksymilian Hertz (1911–1913) i Izaak Eliasberg (1913)³³. Handlarze przyczynili się do utworzenia Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów, którego statut zarejestrowano 10/23 marca 1908 r. Obok materialnej miało ono świadczyć pomoc medyczną³⁴. Założenie sierocińca było celem zalegalizowanego 5/18 listopada 1908 r. Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Hinuch Jełodim”. Do jego powstania przyczynili się fabrykanci, lekarz i prawnicy. Początkowo przyczyną odmów jego legalizacji było zapisanie we wnoszonych projektach statutów obok zadań opiekuńczo-wychowawczych także religijnych³⁵. Inna grupa przedsiębiorców utworzyła Drugie Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Hinuch Jełodim”, które wpisano do rejestru 25 sierpnia/7 września 1910 r. Na czele jego zarządu stanął kupiec Berek Weingarten³⁶.

Stosunkowo późno najwyższe władze państwowe zdały sobie sprawę z zagrożenia dla spójności Cesarstwa Rosyjskiego jakie niesło ze sobą kształtowanie się nowoczesnych świadomości narodowych jego obywateli. 20 stycznia/2 lutego 1910 r.

³⁰ APW, WGUSTow., sygn. 1018.

³¹ AGAD, KGGW, sygn. 700, 7495; APK, Urząd Gubernialny Kielecki do spraw Stowarzyszeń, sygn. 1, 8.

³² APW, WGUSTow., sygn. 239.

³³ Tamże, sygn. 299; *Towarzystwo „Pomoc Sieroca”. (Wybór sprawozdań 1910–1934)*, oprac. I. Merżan, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1976, nr 3, s. 7375.

³⁴ APW, WGUSTow., sygn. 484; AGAD, KGGW, sygn. 7430.

³⁵ APW, WGUSTow., sygn. 483.

³⁶ Tamże, sygn. 780.

minister spraw wewnętrznych wydał okólnik zakazujący rejestracji stowarzyszeń grup obcych narodowo o charakterze nacjonalistycznym, szczególnie Ukraińców i Żydów³⁷. W duchu tego zarządzenia odmówiono w Warszawie legalizacji towarzystw opieki nad sierotami i dziećmi biednych Żydów w 1912 r. „Hanoich Łanar”³⁸ oraz „Or Hachaim”³⁹, a w 1913 r. „Derech Jeszum”⁴⁰. Przekroczenie w tym przypadku prawa wynikało z dążenia administracji państwowej do ograniczenia liczby organizacji żydowskich w stolicy Kongresówki. Przed wybuchem I wojny światowej praktyka ta uległa złagodzeniu. Kupcy założyli Towarzystwo Pomocy Biednym Dzieciom Wyznania Mojżeszowego „Niedola Dziecięca”, którego statut zatwierdzono 26 marca/8 kwietnia 1914 r. Obok pomocy materialnej planowano utrzymywać szkołę. Pierwszym prezesem zarządu została Wiktoria Huzarska⁴¹.

W guberni warszawskiej udało się osobom wyznania mojżeszowego utworzyć jeszcze dwie organizacje działające na rzecz najmłodszych. Grupa handlarzy pod przywództwem miejscowego rabina doprowadziła do zarejestrowania 2/15 listopada 1911 r. Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Kibiec Łomek Tora – Bejs Abram” w Sochaczewie. Celem organizacji było udzielanie pomocy żywnościowej, odzieżowej i medycznej, a także zakup książek i pomocy szkolnych dla dzieci. W 1912 r. należało do niej 56 osób, a pierwszym prezesem wybrano Arona Rotenberga (1912–1913). Brak odpowiedniej ilości środków finansowych skłonił zarząd stowarzyszenia do utworzenia oddziałów w: Będzinie, Łodzi, Warszawie i Zawierciu, które miały zbierać fundusze wśród pochodzących z Sochaczewa wyznawców judaizmu⁴². Podobna sytuacja zaistniała w Grójcu, gdzie miejscowy rabin i podrabin z grupą wiernych założyli Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów miasta i powiatu „Derech Jeszum”, zarejestrowane 17/30 grudnia 1912 r.⁴³

Nie powiodła się próba utworzenia adresowanego do dzieci Towarzystwa Opieki nad Biednymi Żydami „Ehju Chaim” we Włocławku. Powodem sprzeciwu władz było prawdopodobnie położenie miasta blisko granicy z II Rzeszą i niechęć do wzmacniania życia społecznego ludności obcej narodowo, której część ciążyła kulturowo ku niemieczyźnie⁴⁴.

Obok Warszawy największym skupiskiem ludności wyznania mojżeszowego w Królestwie Kongresowym była Łódź.

W 1885 r. przy Łódzkim Okręgu Bożniczym założono przedszkole dla dziewczynek pochodzących z biednych rodzin. W 1902 r. nadano mu formułę prawną fundacji. Aby łatwiej pozyskiwać środki finansowe na jego działalność przekształ-

³⁷ Tamże, sygn. 617, 718.

³⁸ Tamże, sygn. 905.

³⁹ Tamże, sygn. 927.

⁴⁰ Tamże, sygn. 1002.

⁴¹ Tamże, sygn. 1067.

⁴² Tamże, sygn. 848.

⁴³ Tamże, sygn. 930.

⁴⁴ Tamże, sygn. 824.

cono je w stowarzyszenie. Towarzystwo Przedszkola dla Dziewczynek Wyznania Mojżeszowego im. Jakuba i Anny Hertz wpisano do rejestru 1/14 czerwca 1912 r.⁴⁵ W 1898 r. małżeństwo kupców Leopolda i Doroty Landman założyło w mieście sierociniec dla biednych dzieci, który w 1904 r. otrzymał własny budynek. Fundatorzy wraz z grupą przedsiębiorców, chcąc zwiększyć możliwości zbierania pieniędzy na jego utrzymanie, nadali sierocińcowi prawną formułę Towarzystwa Opieki nad Dziećmi Wyznania Mojżeszowego (statut zatwierdzono 6/19 lipca 1909 r.). Pierwszym prezesem zarządu został kupiec Adolf Dobranicki⁴⁶. Kolejno władze zdecydowały o jego likwidacji i powołaniu w to miejsce Towarzystwa Pierwszego Przedszkola dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego, które zalegalizowano 15/28 czerwca 1911 r.⁴⁷ Grupa przedsiębiorców wyznania mojżeszowego doprowadziła do zarejestrowania 15/28 lipca 1913 r. Towarzystwa Dobroczynnego „Linias Orchim” im. Mojżesza Dawida Szefnera, którego celem było utworzenie i utrzymywanie przedszkola⁴⁸. Kupcy założyli Towarzystwo Pomocy Biednym Dzieciom Żydowskim „Małbysz Arumin”, zatwierdzone 23 lipca/5 sierpnia 1912 r., mające działać na przedmieściach Łodzi, w ówczesnej osadzie Bałuty. Poza przedszkolem organizacja ta miała utrzymywać ambulatorium, popularyzować higienę i rozdawać odzież⁴⁹.

W Łodzi powstały także żydowskie organizacje dobroczynne adresowane do dzieci, które stawiały sobie za cel ogólny pomoc materialną. Żony i córki przemysłowców były założycielkami Towarzystwa Wspierania Biednych Dzieci Wyznania Mojżeszowego „Niedola Dziecięca”, wpisanego do rejestru 10/23 lutego 1911 r.⁵⁰, a handlarze – Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Ahas Chesed” (8/21 maja 1913 r.)⁵¹.

Wzorem chrześcijańskiej organizacji warszawskiej przedsiębiorcy i lekarze doprowadzili do zalegalizowania 7/20 kwietnia 1907 r. Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Łodzi, które powstało w wyniku przekształcenia komitetu kolonii letnich działającego przy okręgu bożniczym. Jego prezesami byli lekarze dr Herman Rundo (1907–1910) i Antoni Goldman (1910–?)⁵².

Nie powiodła się próba założenia żydowskiego towarzystwa opieki nad dziećmi upośledzonymi umysłowo w Łodzi w 1913 r.⁵³

Poza Łodzią i Warszawą tylko w Będzinie, z inicjatywy miejscowego rabina i wiernych, zarejestrowano 3/16 grudnia 1910 r. Towarzystwo Pomocy Sierotom

⁴⁵ APL, RGP-KP, sygn. 1047; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie*, s. 173, 175.

⁴⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APL, RGP-KP, sygn. 714; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie*, s. 195–197.

⁴⁷ APL, RGP-KP, sygn. 920.

⁴⁸ Tamże, sygn. 1107.

⁴⁹ Tamże, sygn. 1016.

⁵⁰ Tamże, sygn. 896; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie*, s. 186.

⁵¹ APL, RGP-KP, sygn. 1084.

⁵² AGAD, KGGW, sygn. 2803; APL, RGP-KP, sygn. 429; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie*, s. 201–203.

⁵³ APL, RGP-KP, sygn. 1043.

i Dzieciom Biednych Żydów⁵⁴. Próba utworzenia towarzystwa pomocy biednym położnicom i ich dzieciom w Opocznie w 1914 r. spotkała się z odmową władz⁵⁵.

Dzieci i ich potrzeby stały się na początku XX w. także przedmiotem samodzielnych zainteresowań naukowych. Z inicjatywy filozofa Władysława Weryhy i nauczycielki Anieli Szyc powstało Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi w Warszawie. Jego celem było prowadzenie obserwacji dzieci i stworzenie modelu wychowania przedszkolnego. Zostało ono zarejestrowane po rocznych zabiegach 11/24 kwietnia 1907 r. Wkrótce utworzono komisje: rysunków, mowy dziecka, badania rozumienia pojęć matematycznych, badania dzieci upośledzonych oraz badania charakteru. W 1909 r. założono oddział w osadzie Raków (przedmieście Częstochowy), w 1910 r. w Piotrkowie Trybunalskim i w 1911 r. w Łodzi. W 1907 r. organizacja skupiała łącznie 81 członków, głównie lekarzy i nauczycieli, w 1908 r. – 106, a w 1912 r. – 131. Na czele jej zarządu stała w latach 1910–1913 A. Szyc⁵⁶.

W Królestwie Polskim w latach 1884–1914 zarejestrowano co najmniej 38 organizacji charytatywnych i 19 ich oddziałów działających na rzecz dzieci. Świadczyły one głównie pomoc materialną, ale także wspierały wychowanie i rozwój intelektualny. W okresie ograniczania legalnego życia społecznego przez władze państwowe (do 1894 r.) zarejestrowano jedną organizację, w okresie regulowania (1894–1906) – 8, a w okresie liberalizacji (1906–1914) – 29 organizacji i 19 oddziałów. Początkowo powstawały one z inicjatywy arystokracji, która kontynuowała swe tradycje. W końcu XIX w. dołączyli do niej kupcy i fabrykanci, a w okresie liberalizacji drobnomieszczenie. Pod względem etniczno-narodowym założycielami największej liczby stowarzyszeń byli Polacy (18). Wysoką aktywność wykazali Żydzi (16), a niewielką prawosławni (3) i ewangelicy (1). Duża liczba stowarzyszeń założonych przez wyznawców judaizmu była uwarunkowana panującą wśród nich silną solidarnością etniczną, a także dużym poziomem migracji. Znikoma liczba organizacji charytatywnych działających na rzecz dzieci wśród ewangelików i prawosławnych, poza stosunkowo niskim odsetkiem jaki stanowili wśród mieszkańców Kongresówki, wynikała z aktywności w tym zakresie parafii ewangelicko-augsburskich i prawosławnych. Najwięcej stowarzyszeń wśród guberni (w granicach z lat 1867–1912) założono w warszawskiej (21) i piotrkowskiej (12). Wynikało to z ich potencjału demograficznego i zaawansowanych przemian społeczno-ekonomicznych drugiej połowy XIX w. Po jednej organizacji utworzono w guberniach: kieleckiej, łomżyńskiej, płockiej, siedleckiej i suwalskiej. Aż 16 stowarzyszeń powstało w Warszawie i 9 w Łodzi, które były największymi miastami Królestwa Polskiego.

⁵⁴ Tamże, sygn. 867.

⁵⁵ APR, UGRStow., sygn. 2, 87.

⁵⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2804, 7193; APL, RGP-KP, sygn. 704; APW, WGUSStow., sygn. 93; W. Bobrowska-Nowak, *Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi w świetle dokumentów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1973, nr 1, s. 1, 13–15, 17; B. Sandler, *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 172, 178.

SUMMARY

ASSOCIATIONS FOR THE HELP OF CHILDREN IN THE KINGDOM OF POLAND (1884–1914)

In the Polish Kingdom in the years 1884–1914 were legalized at least 38 charities and their 19 branches operating for the benefit of children. They provided material assistance, but also supported education and intellectual development. In the period of public life restricted by the state (1864–1894) only one organization was registered; during the regulation period (1894–1906) – 8, and during the period of liberalization period (1906–1914) – 29 organizations and 19 branches were established. They were initially created on the initiative of the aristocracy, which continued its tradition. At the end of the nineteenth century merchants and manufacturers joined the aristocracy, and after 1906 – petty bourgeoisie. In terms of ethnic and national associations, Poles were founders of most associations (18). A high activity was shown by Jews (16 organizations), and a low activity by Orthodox Christians (3 organizations) and Protestants (1). A large number of associations set up by the Jews was due to the dominant ethnic solidarity among this population, as well as to a high level of migration. Most associations (within the years 1867–1912) were established in Warsaw Guberniya (21) and Piotrków Guberniya (12). This was due to their demographic potential and high socioeconomic changes in the second half of the nineteenth century. As many as 16 organizations were established in Warsaw and 9 in Łódź, which were the largest cities of the Polish Kingdom.

Key words: charitable organizations, children, Polish Kingdom, second half of the nineteenth century.

Słowa kluczowe: organizacje charytatywne, dzieci, Królestwo Polskie, druga połowa XIX w.